

**Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Bakı Dövlət Universiteti**

**Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə
dil, məktəb və tədris problemləri**

PROQRAM

*Bakı Dövlət Universitetinin
filologiya fakültəsinin magistrları üçün*

Bakı – 2010

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Bakı Dövlət Universiteti

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə
dil, məktəb və tədris problemləri

PROQRAM

Bakı Dövlət Universitetinin
filologiya fakültəsinin magistrantları üçün

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 03.11.2009-cu il tarixli, 1221 №li əmri ilə təsdiq olunmuşdur.

Bakı – 2010

GİRİŞ SÖZÜ

Tərtib edən:	Filologiya elmləri namizədi Səidə Vaqif qızı Abbasova
Redaktoru:	Filologiya elmləri namizədi, dosent Mətanət Əli qızı Abdullayeva
Rəyçilər:	Filologiya elmləri namizədi, dosent Rəhilə İldırım qızı Quliyeva Filologiya elmləri namizədi, dosent Əhəd Həsən oğlu Cavadov

Səidə Vaqif qızı Abbasova. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövründə dil, məktəb və tədris problemləri.
Proqram. Bakı, "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2010.

Proqramda 1918-1920-ci illərdə Şərqdə ilk demokratik respublika kimi fəaliyyət göstərmiş dövlətin tarixi, maarifçilik tədbirləri, türk dilinə (Azərbaycan dilinə) dövlət dili statusu verilməsi, milli məktəblərin açılması, təhsilin milliləşdirilməsi və s. sahələrdəki tədbirləri üzrə mövzuların tədrisi nəzərdə tutulur.

© «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2010

Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi metodikası kafedrası üzrə magistraturanın tədris planında "ADR-da dil, məktəb və tədris problemləri" adında fənn var. Fənnin dərslər yükü 30 saatdır: 14 saat mühazirə, 16 saat seminar məşğələsi. Məlumdur ki, Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində, eləcə də mədəniyyət tarixində 1918-1920-ci illərdə 23 ay müddətində fəaliyyət göstərmiş ADR-ın böyük tarixi və siyasi əhəmiyyəti var. Azərbaycan dilinə dövlət dili statusu verilməsi, milli məktəblərin, Bakı Dövlət Universitetinin təşkili bu respublika dövründə həyata keçirilən tədbirlər olmuşdur. Müasir müstəqil Azərbaycan Dövləti ADR-in varisi hesab olunur.

"Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin sərəncamında deyilir: "Şərqdə ilk demokratik dövlət quruluşunu yaratmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti istiqlaliyyətimizi elan edərək xalqımızın müstəqillik əzmini nümayiş etdirmişdir."; "Bu dövlətin qısa bir müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində böyük iz buraxmışdır."

ADR haqqında məlumatın tədrisi və təbliği uzun zaman yasaq edilmişdir. Yalnız Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə edəndən sonra bu tarixi hadisə, cümhuriyyətin həyata keçirdiyi tədbirlər tədqiq olunmağa, yeni nəsillə çatdırmağa şərait yaradılmışdır. Bu haqda magistrantlar üçün fənnin tədris planına salınması da bununla əlaqədardır.

PROQRAMIN PLANI

Fənnin dərs yükü: 30 saat – 14 saat müəhazirə, 16 saat seminar məşğələsi:

1. “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 30 yanvar tarixli sərəncamı haqqında. Bu sərəncamın mənası, məzmunu, hazırkı əhəmiyyəti. Prezidentin sərəncamından irəli gələn vəzifələr, sərəncamla əlaqədar həyata keçirilən tədbirlər. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin yaranma və fəaliyyət tarixləri. ADC – Şərqdə ilk demokratik dövlət quruluşu kimi. Cümhuriyyətin dövlət atributları. Müasir Azərbaycan Demokratik Respublikası ADC-nin varisi kimi. ADC-nin dövlət atributlarından istifadə. ADC-də mətbuat, dil, yığıncaq, vicdan... azadlıqları.”

2. ADC parlamentinin açılışı (07.12.1918) – birinci iclas, sonuncu – 145-ci iclas (27.04.1920). İclasların gündəlikləri. Maarif və mədəniyyət problemlərinə diqqət. Dil, məktəb, tədris problemlərinə əsaslı yer verilməsi. Xalq maarif nazirinin məruzə və çıxışları. Qarşıya qoyulan tələblər. Parlamentdə təmsil edilən siyasi partiyaların (Müsavat, Əhrər, İttinat) deklarasiyalarında maarif məsələlərinin ön plana çəkilməsi, pulsuz təhsil problemi.

3. Türk dilinə dövlət dili statusu verilməsi ilə əlaqədar, bütün dövlət idarələrində dəftərxana işlərinin, kargüzarlığın, rəsmi sənədlərin Azərbaycan dilində yazılması, Azərbaycan dilinin təbliğ sahələrinin genişləndirilməsi, orduda, diplomatik yazışmalarda Azərbaycan dilindən istifadə. Cümhuriyyətin parlamentinin dilinin Azərbaycan dili olması; məruzə, çıxış, nitqlərin bu dildə olması. Digər

dildə olan sənədlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin zəruriliyi. Azərbaycanca yaxşı danışa bilməyənlərin, məsələn hərbiyyə naziri İ.A.Mehmandarovun üzr istəyərək və icazə alaraq rus dilində çıxışı. Müəyyən dövr üçün Azərbaycan dili ilə yanaşı rus dilinin işlənməsinə icazə verilməsi. Müəyyən dövr ərzində məmurların Azərbaycan dilini öyrənmək məcburiyyətində olmaları, bu dili bilməyənlərin başqa şəxslərlə dəyişdirilməsi planları. Azərbaycan dilini bilməyən zabitlərə bu dildə hərbi terminləri öyrənmək məqsədi ilə hərbiyyə nazirinin əmri haqqında.

4. Maarif problemləri: Məktəblərin açılması və gələnlərin məktəblərə cəlb edilməsi. Ümumtəhsil məktəbləri – ibtidai, ali-ibtidai məktəblər. Savad kursları. Hərbi, tibb, ayrıca qadın məktəbləri. Bakıda, digər sahələrdə məktəblərin təşkili ilə yanaşı, kənd rayonlarında da məktəblərin açılması. Ümumən məktəb şəbəkəsinin genişləndirilməsi. Bu haqda əmr və qərarlar. Məktəblərin binaları, digər avadanlıqları, məsələləri. Məktəblərin milliləşdirilməsi. Təhsilin pulsuz olması. Bu sahələrdə təbliğatın genişləndirilməsi. Bu və ya digər şəhərdə məktəbin açılması ilə əlaqədar Parlamentin iclasında məruzələr. Gəncədə hərbi məktəb, Salyanda birinci qadın məktəbi, Balaxanıda realni məktəb, Şuşa və Zəngəzur mahallarında, Göyçayda və s. yerlərdə məktəblərin təşkili. Ayrı-ayrı şəxslərin məktəb açmasına hökumətin və maarif nəzarətinin ixtiyar verməsi. Fətəli xan Xoyski: “Maarif nəzarəti hər kəsə imkan verməlidir ki, öz ana dilində məktəb açsın.”

5. Müəllim hazırlığı məsələləri. Müəllimlərin, xüsusən Azərbaycan dilində dərs deyən müəllimlərin çatışmaması. Müəllim hazırlığı məsələlərinin zəruri məsələ kimi gündəmdə olması. Bununla əlaqədar olaraq, müəllim ha-

zırlayan kursların təşkili. Gəncə müəllimlər seminariyası, bu seminariyanın yanında türk dili bilən ibtidai sinif müəllimləri hazırlamaq üçün kurslar. Nuxa və Zaqatalada da belələrinin fəaliyyət göstərməsi, digər bölgələrdə də açılmasının nəzərdə tutulması. Salyanda qadın müəllimlər kursu. Belə bir göstərişə diqqət: “Məktəb komissiyasının sədri nəzərə çatdırır ki, bir sıra şəhər ibtidai və ali-ibtidai məktəblərin şagirdləri ana dilini lazımi dərəcədə bilmirlər. Ana dili və ədəbiyyatı müəllimlərinin nəzərinə çatdırılır ki, bu sahədə öz hazırlıqlarını artırınsınlar, əks halda, onlar müəllimlik işinə buraxılmayacaqlar. Bu məqsədlə kurslar təşkil olunur.” 1912-ci il iyul ayının 1-dən Qazaxda, Nuxada, Şuşada, Qubada, Zəngilanda, Səlyanda, Bakıda, Gəncədə iki aylıq pedaqoji kursların açılması məsələsi.

6. Ali məktəblər məsələsi. Yenicə qurulmuş azad Demokratik Dövlətə ali savadlı milli kadrlar lazım idi. Buna böyük ehtiyac var idi. Yüksək səviyyəli milli kadrlar isə ölkənin öz ali məktəblərində hazırlanmalı idi. Bu mənada müxtəlif ixtisaslar üzrə ali məktəblər təşkil olunmalı idi. Bu sahədə çox ciddi işlər başlanmışdı. Hazırki programın aid olduğu fənn bu haqda məlumat verir. Bakıda Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun açılması haqqında məsələ. Xalq universiteti məsələləri. Pedaqoji institutunun açılmasının planlaşdırılması. Universitetin açılmasına hazırlıq. Tiflis universitetinin Bakıya köçürülməsi haqqında razılaşmalar. Bakıda universitet üçün əmlakın hazırlanması. Parlamentdə təmsil olunan partiyaların deklarasiyalarında universitet haqqında.

7. Parlamentdə darülfünunun (universitetin) təşkili ilə əlaqədar müzakirələr. Bununla əlaqədar epizodik təklif və qeydlər. Parlamentin 1919-cu il avqust ayının 21-də

keçirilən 67- ci iclasında universitet məsələsinin gündəlikdə birinci məsələ olması. Mehdi bəy Hacınskinin məruzəsi. Məruzədə universitetin təşkili haqqında ayrı-ayrı şəxslərin və partiyaların mövqeləri məsələsi. Çıxışlar. Müxtəlif təkliflər. Qara bəy Qarabəylinin təklifi – universitetin təşkilinin təcili olub-olmaması məsələsi, təxirə salmaq haqqında təklifi. Məmməd Əmin Rəsulzadənin çıxışı: universitetin olmasının zəruriliyini əsaslandırmaq. Məmməd Əminin elm və təhsil haqqında, universitetdə təhsilin dili haqqında fikirləri. Yusif Əhmədovun təklifi: Universitetin açılmasının vacibliyi, lakin indi belə tez yox, Abdulla bəy Əfəndiyevin təklifi, universitetin açılmasının vacibliyi, lakin ancaq türk dilində, belələrinin olmamasına görə məsələnin təxirə salınması. Səmədağanın fikrinin müsbət olması. Universitetin açılması, nə vaxt açılması haqqında fikir ayrılıqları. Universitetin açılması haqqında qərarın qəbul edilməsi. Qərarın ayrı-ayrı maddələrinin müzakirələri haqqında.

Mühazirələrin yekunu.

Seminar məşğələləri- 16 saat.

1. “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin sərəncamı. 30.01.1998. Sərəncamın mətninin oxunması. Sərəncamda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının Azərbaycanda tarixi əhəmiyyəti haqqında. Cümhuriyyət haqqında ümummillə lider Heydər Əliyevin və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin fikirləri ilə tanışlıq. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Şərqdə ilk demokratik dövlət quruluşu kimi.

2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə aid sənədlərlə tanışlıq. Bu sənədlərdə dil, məktəb, təhsil, müəllim məsələ

lələri. "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti. (1918-1920). Parlament" kitabı I cild. Bakı, 1998. "Müqəddimə"nin oxunuşu. (səh. 5-28) "Azərbaycan Məclisi – Məbusanı təsis haqqında qanun. Giriş": (səh 29-32.) № 1. Azərbaycan parlamentinin açılışı. (01.12.1918) Parlamentin 5-ci iclasında (26.12.1918) hökumətin sədri Fətəli Xan Xoyskinin məruzəsində dil və məktəb məsələsi (səh 123, 124.) Həmin iclasda məktəb və dil: səh.135-136. 6-cı iclasda (30.12.1918). Məmməd Əmin dil haqqında (səh 144). 8-ci iclas, dil: səh. 181.

Əhməd Cövdət – türk sözü və dili haqqında (səh.251-253). səh. 339; 343; 398-399, 445, 447-448.

3. I kitab. 36-cı iclas (12.05.1919). Maarif, məktəb, müəllim məsələləri (səh 552-570); 37-ci iclas. Həmin məsələnin davamı (səh. 580-587). 46-cı iclas. (09.06.1919). səh. 689-690. Pedaqoji kurslar haqqında (səh.848). Müəllim hazırlığı və məktəb (səh. 865-866). Dil məsələsi (səh. 943, 944, 945). 66-cı iclas. (18.08.1919). Darülfünun məsələsinin gündəliyə salınması. (səh. 957). Məsələnin saxlanaraq gələn iclasa saxlanması. (səh.961).

4. II kitab. "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti" (1918-1920). Parlament II, Bakı. 1998. 65-ci iclas (21.08.1919). Gündəlikdə darülfünun məsələsi (səh. 5) Məsələnin müzakirəsi. 65,66, 67,68-ci iclaslar. Darülfünun təşkili haqqında qanunun layihəsinin oxunuşu və müzakirəsi (səh. 5-51); səh 71,74,75, 90-98. Davamı – 76-cı iclas (səh.113, 114, 115, 116,119).

5. Məktəb, müəllim. Səh. 120-122. 77-ci iclas (25.09.1918). Maarif, məktəb. Əmiraslanovun məruzəsi (s.146). müzakirələr:

İclasın rəisi Mehdi bəy Hacinski, Mahmudov, Ca-

malbəyov Ağa Aşurov, Mustafa Mahmudov, Əfəndizadə və başqalarının çıxışları (səh. 148-153). Darülfünun məsələsi (səh. 155, 166, 162, 167-177). Bu sahədə çıxışlar: Mahmud bəy, Əliheydər Qarayev, Qasımbəyov, Qənizadə, Səmədağa Ağamalı oğlu, Ağa Aşurov. Fikirlər, mülahizələr. Məsələnin davamı. (səh.183-184) Qanunun qəbul olunması. Sultan Məcid Qənizadənin çıxışı.

6. Bölgələrdə məktəblərin açılması, türk dilində təhsil məsələləri. Göyçayda realni məktəbin açılması məsələsinin müzakirələri 84-cü iclasdan (16.10.1919) başlayaraq davam etməsi.

Mətbuat və dil – Məmməd Əmin – səh 330, 331, 334, 341.

Məktəb məsələsi: səh. 388-396, 398-406. Gəncədə, Şəkiddə, Ərəş və başqa qəzalarda məktəblər məsələsi – səh.743-747. Realni məktəb haqqında – səh 750-751.səh. 756, məktəb – səh.758.

7. Sənədlərin türkçə oxunuşuna tələblər. (səh.291)

Bölgələrdə məktəblərin təşkili məsələsi – 756-758-765. Şuşa, Zəngəzur, Cəbrayıl da məktəblərin açılması haqqında – səh 766. Müəllimlər – səh 771. Ağdamda, Qubada məktəblərin açılmasına dair – səh.911. Məktəb və müəllim – səh. 926-929, 966.

8. Məktəb, təhsil, müəllim məsələləri ilə əlaqədar hökumət tədbirləri. Mənbə: "Азербайджанская Республика. Документы и материалы." 1918-1920. В. , 1998.

Səh.44. Müəllimlər üçün kursların açılması – 19.09.1918.

Səh.117. Gəncə hərbi məktəbinə qəbul – 22.12.1918.

Səh.145. Salyanda birinci qadın məktəbi məsələsi – 14.01.1919. və sair çoxlu tədbirlər.

Yekun.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament. I cild. Bakı, Azərneşr, 1998.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament. II cild. Bakı, Azərneşr, 1998.
3. Азербайджанская Республика. Документы и материалы. 1918-1920 г.г. Баку, «ЭЛМ», 1998.
4. Азербайджанская Демократическая Республика. (1918-1920). Законодательные акты. Армия. Баку, Азербнешр. 1998.
5. Yusif Seyidov. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövründə dil, məktəb və tədris problemləri. "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi" jurnalı, 2000, № I, səh. 3-9.
6. Azərbaycan Parlamenti və beynəlxalq təşkilatlar. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin nəşri, Bakı, 2004.

Çapa imzalanmışdır: 13.01.2010.
Kağız formatı 60x84 1/16. Həcmi 0,75 ç.v.
Sifariş 162, Sayı 200.

«Bakı Universiteti» nəşriyyatı, Bakı ş.,
AZ 1148, Z.Xəlilov küçəsi, 23.